

EVIDENCIALITÁS A MAI UDMURT NYELVBEN

Kubitsch Rebeka

Bevezetés

A tanulmány témája az evidencialitás a mai udmurt nyelvben. Céлом, hogy a beszélt nyelvváltozathoz közel álló szövegek elemzésével mutassam be az udmurt evidenciális funkcióit, és így az eddigiéknél differenciáltabb leírást adjak a kategória használatáról. Ezekben a szövegekben vizsgálom az evidencialitás használatának következetességét is.

1. Az evidencialitás kategóriája

Az evidencialitás kategóriája az információ forrásának és típusának nyelvi jelölője, l. Aikhenvald (2004: 3). Valamilyen módon minden nyelv képes utalni az információ forrására, de nem minden nyelvben található meg az evidencialitás grammatikai kategóriaként. Továbbá a nyelvek különböznek a rendszer komplexitását tekintve, illetve annak tekintetében is, hogy hány információforrást különböztetnek meg grammatikai elemmel.

Aikhenvald tipológiájában elkülöníti a grammatikai evidencialitást és az evidenciális stratégiákat – míg előbbi esetén az információ forrásának és típusának kódolása kötelező és a jelölés elmaradása esetén a mondat agrammatikus, addig az evidenciális stratégiák használata opcionális, vö. Aikhenvald (2004: 6). Számos nyelvben az információforrás jelölése az ige ragozási paradigmájának része, de partikulák, igen ritka esetekben névszók vagy mutató névmások is kifejezhetik az értesülés forrásának típusát. A vonatkozó szakirodalomban az evidencia két fő típusát szokták elkülöníteni: a közvetlent és a közvetettet. A közvetlen evidencia esetében az információ forrása a beszélő közvetlen tapasztalata (látás, egyéb érzékelés), míg a közvetett esetében értesülés vagy következtetés, l. Willett (1988: 57), Kiefer (2007: 325)

Aikhenvald (2004) tipológiájában hat szemantikai paramétert különít el az információ forrására és típusára vonatkozóan. A felsorolás a legközvetlenebb információforrástól (vizuális érzékelés) halad a legközvetettebb felé (értesülés útján szerzett). Ezek a típusok a következők:

- vizuális érzékelés útján szerzett információ
- nem vizuális érzékelés útján szerzett információ (hallás, szaglás, tapintás)

- következtetés (dedukció) útján szerzett információ valamilyen látható vagy kézzelfogható bizonyíték, eredmény alapján¹
- feltételezés (hipotézis) alapján szerzett információ valamilyen egyéb, nem látható bizonyíték alapján (ez lehet logikai következtetés vagy általános tudás)
- értesülés révén szerzett információ a forrás specifikálása nélkül (reportatív)
- értesülés révén szerzett információ a forrásra utalva ('idézés'; kvotatív)

A következő példa a tariana nyelv (Brazíliaiban beszélt arawak nyelv) evidenciális rendszerét mutatja be, amelyben az ige ragozása az információ forrásának függvényében változik. Az a)-e) mondatok jelentése minden esetben 'José focizott'.

- (1) a) *Juse irida di-manika-ka.* (vizuális érzékelés, láttuk, hogy játszik)
- b) *Juse irida di-manika-mahka.* (nem vizuális érzékelés, pl. hallottuk a labda pattogását)
- c) *Juse irida di-manika-nihka.* (következtetés valamilyen látható nyom alapján – pl. sem José, sem a focilabda nincs a házban)
- d) *Juse irida di-manika-sika.* (feltételezés valamilyen korábbi ismeret alapján – pl. José minden nap délután elmegy focizni)
- e) *Juse irida di-manika-pidaka.* (értesülés)

(Aikhenvald 2004: 2–3)

Az alábbi táblázat összegezve mutatja be, hogy az aikhenvaldi tipológiai szerint az információforrások tekintetében miként csoportosíthatók a grammatikai evidencialitással bíró nyelvek evidenciális rendszerei, l. Aikhenvald (2004: 25–65). A táblázat alapján látható, hogy a kevesebb információforrást elkülönítő nyelvekben több szemantikai paraméter is ugyanolyan módon jelelt, míg egy nagyobb rendszer esetén ez a jelölés differenciáltabb. Továbbá az egyes paraméterek kifejezésében a határok nem olyan diszkréték, mint ahogyan az ábra mutatja.

Mivel Aikhenvald (2004) tekinthető a legátfogóbb tipológiai alkotásnak az evidencialitásról, így dolgozatomban ezt a tipológiát fogom alapul venni.

¹ A következtetés szemantikai tartományára a magyar szakirodalomban (is) gyakran az inferencialitás (vö. angol inferentiality) terminussal hivatkoznak, vö. Kugler (2013: 275).

1. táblázat: Az evidenciális rendszerek csoportosítása

		Vizuális érzékelés	Egyéb érzékelés	Következtetés	Feltételezés	Értesülés	Értesülés (idézés)
A) Kettes rendszer	A1.	első kézből származó információ		nem első kézből származó információ			
	A2.	neutrális	nem első kézből származó információ				
	A3.	neutrális				értesülés	
	A4.		egyéb érz.			értesülés	
	A5.	neutrális	hallás	neutrális			
B) Hármass rendszer	B1.	direkt		inferenciális		értesülés	
	B2.	vizuális	egyéb érz.	inferenciális			
	B3.	vizuális	egyéb érz.			értesülés	
	B4.		egyéb érz.	inferenciális		értesülés	
	B5.	neutrális				értesülés	idézés
C) Négyes rendszer	C1.	vizuális	egyéb érz.	inferenciális		értesülés	
	C2.	direkt		következtetés	feltételezés	értesülés	
	C3.	direkt		inferenciális		értesülés	idézés
D) Ötös rendszer	D1.	vizuális	egyéb érz.	következtetés	feltételezés	értesülés	

2. Az evidenciális jelölők egyéb lehetséges jelentésáryalatai

Tipológiailag gyakori, hogy valamelyik evidenciális típus jelölője az információ forrására történő utalás mellett valamilyen egyéb jelentésáryalatot is kifejez. Továbbá az is lehetséges, hogy az evidenciális jelölő elsődlegesen már nem az információ forrásához köthető jelentéssel bír.

A közvetett információforrást kifejező evidenciális jelölők lehetséges jelentésáryalata lehet az epiztemikusság, mely a beszélő elkötelezettségének mértékét fejezi ki saját állításával kapcsolatban, vagyis hogy a beszélő mennyire tartja valószínűnek az állítás igaz voltát, l. Auwera–Plungian (1998: 86), de Haan (1999: 25), Aikhenvald (2004: 186).²

Egy másik lehetséges jelentésáryalat lehet a mirativitás kifejezése, mely az információ újdonságértékének, meglepő mivoltának nyelvtani jelölése, vö. DeLancey (1997: 33). Az elhangzott ismeret eddig a beszélő világképének nem képezte részét, egyfajta „távolság” található a beszélő és az esemény között, l. Slobin–Aksu (1982: 198). Számos nyelvben valamelyik evidenciális

² Az evidencialitás és epiztemikus modalitás közti összefüggések jól láthatók, hiszen mindkét kategória az ismeret bizonyossági fokához köthető. A kutatók álláspontja azonban eltér egymástól annak tekintetében, hogy az evidencialitást külön grammatikai kategóriaként vagy az epiztemikus modalitás alkategóriájaként célszerű-e értelmezni.

jelölője miratív jelentésárnyalatot is kifejez, l. Aikhenvald (2004: 207). A miratív jelentésárnyalathoz kapcsolódik a késleltetett realizáció kifejezése is, vagyis hogy a beszélő nincs tudatában a történéseknek egészen az esemény lefolyásának végéig, l. Aikhenvald (2004: 220–222).

Azokban az evidenciális rendszerekben, amelyekben megengedett az első személyű alakok képzése³, gyakori, hogy ez az evidenciális alak olyan jelentésárnyalattal rendelkezik, mely elsődlegesen nem az információ forrását fejezi ki, l. Aikhenvald (2004: 219). Kisebb rendszerekben ilyen jelentésárnyalat lehet a kontroll hiánya (részegség, betegség, álom esetén), amely gondatlan, nem szándékos cselekvést eredményez, aminek a beszélő gyakran nincs teljesen tudatában, l. Curnow (2003: 39–59).

A közvetett információforrást kifejező evidenciális a folklórszövegek, mesék, történetek elbeszélési keretét is képezheti. Az ilyen típusú szövegekben az evidenciális alak elsődlegesen már nem az információforrás jelölésére szolgál, hanem a narratív műfaj jellegzetességének tekinthető, l. Aikhenvald (2004: 310–311).

3. Az udmurt nyelv

Az udmurt nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának tagja, ezen belül a permi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokon nyelve a komi. Emellett a Volga-Káma nyelvszövetség része, l. Helimskij (2003: 159).

A 2010-es oroszországi népszámlálási adatok alapján 324 000 beszélője van (Oroszország területén), az összes nyelvhasználók száma 339 800, a népesség száma 554 000 fő.⁴ A beszélők nagy része az oroszországi tagköztársaság, az Udmurt Köztársaság területén él, mely Oroszországban, a Vjatka és a Káma folyó között helyezkedik el. Az udmurtok saját köztársaságukban kisebbségben élnek. A beszélők általában orosz-udmurt kétnyelvűek, esetenként, főleg délebbi területeken harmadik nyelvük a tatár. A városokban, hivatalos életben az orosz nyelv dominanciája jellemző, l. Csúcs (1998: 276). Ennélfogva a beszélt udmurt nyelvváltozat is sok orosz nyelvi elemet tartalmaz.

4. Evidencialitás az udmurtban

Az udmurt nyelvben grammatikai evidencialitás található, mely csak múlt időben különül el. A tipológiai besorolás szerint a nyelvben az első és nem

³ Ha egy nyelvben az evidenciális alakok használata korlátozott, akkor ez a megszorítás az első személyt foglalja magába.

⁴ Az adatok az Ethnologue-ról származnak: <https://www.ethnologue.com/language/udm> (2016. 09. 29.)

első kézből származó információt különböztetik meg, vagyis egy kettes rendszerről van szó, l. Aikhenvald (2004: 28). Ezekben a rendszerekben első kézből származó információnak leggyakrabban az tekinthető, amikor az eseményt a beszélő maga látta vagy részt vett benne, míg nem első kézből származó információnak ennek ellentétje tartható, l. Aikhenvald (2004: 154).

Az udmurt a Volga-Káma nyelvszövetség része.⁵ Mivel a Volga-Káma nyelvszövetség az ún. evidenciális övbe tartozik⁶, nem meglepő, hogy a mordvin kivételével a szövetség más nyelveiben is megtalálható a grammatikai evidencialitás, l. Leinonen (2000: 419). Ennélfogva az udmurt evidencialitást areális jelenségeként tartják számon, mely a törökségi nyelvek hatására alakult ki, és már a közös permi alapnyelvben is megtalálható volt, l. Kozmács (2008: 172). A vonatkozó szakirodalomban az udmurt grammatikai evidencialitást az idő kategóriájának részeként kezelik⁷, így az első kézből származó információra utaló igeidőre első múltként, míg a nem első kézből származó információra második múltként hivatkoznak.

Az udmurt második múlt idő több, az információ forrásához köthető szemantikai paramétert fed le, ezen felül az információ forrásához nem köthető funkciókkal is rendelkezik, l. Aikhenvald (2004: 154, 158, 186). Az igeidő használatának hagyományos (tankönyvi) definíciója Kozmács (2002: 86) alapján (vö. még Kelmakov–Hännikäinen 1999: 182) a következő:

„A múltban lezajlott, eredményt hozó cselekvés kifejezésére szolgál, illetve azt fejezi ki, hogy a beszélő maga nem volt szemtanúja az eseménynek, s az eredményről, illetve magáról az eseményről csak mások elbeszéléséből vagy annak a meg tapasztalható eredményéből értesült. E tulajdonságai révén alkalmas arra, hogy mesék, történetek elmondásának alapvető igeideje legyen.”

A fenti meghatározás alapján az udmurt második múlt a következtetésen (inferenciális) és az értesülésen alapuló (reportatív) evidenciális kifejezésére használatos, illetve látható, hogy az igeidő szoros viszonyban áll a narratív műfajokkal. Utóbbi kapcsán említést kell tenni arról, hogy az udmurt folklórszövegek elbeszélési kerete kizárólag második múltban íródott, l. Siegl (2004: 129–130).

⁵ Az udmurton kívül a szövetség fő nyelvei még a mari, a csuvas, a tatár és a baskír, míg a mordvin és a komi a periférián helyezkedik el.

⁶ Az evidencialitás számos nyelvi szövetség jellemzőjeként megtalálható. A Balkántól a Kaukázuson és Közép-Ázsián át egészen Szibériáig húzódó „evidenciális öv” az egyik legnagyobb terület, ahol jelen van a kategória. Az evidenciális övben található nyelvek jellemzően kis rendszerekkel bírnak.

⁷ Ez alól kivételt képez Eberhard Winkler (2001) munkája – leírásában az udmurt evidenciális nem az idő, hanem a mód kategóriájának részeként tartja számon, l. Winkler (2001: 49–51).

Az információ forrásához nem köthető funkciók a hagyományos meghatározásokban nem szoktak megjelenni. Azonban a második múltra, illetve az udmurt nyelv egyéb aspektusaira irányuló korábbi kutatások eredményei alapján a mirativitás, vö. Winkler (2001: 50–51), Siegl (2004: 133), illetve a kontrollálatlan cselekvés kifejezése, vö. GSUJ (1970: 110), Kozmács (2008: 176), Siegl (2004: 138), tekinthető információforráshoz nem köthető funkció-nak.

5. Az udmurt második múlt

Az udmurt második múlt ragozási sora kevert, sokféle elemet használ fel, l. Kozmács (2002: 84). A 2. táblázatban az irodalmi nyelvben, illetve a legtöbb nyelvjárásban használt állító és tagadó ragozási paradigmát mutatja be az *užanj* 'dolgozni' igén, vö. Kozmács (2002: 84–86). Az irodalmi nyelvben a tagadás két módon történhet: az északi nyelvjárásra az analitikus (a létige jelen idejű tagadó alakja és az ige második múlt idejű állító alakja), míg a délire a szintetikus (az ige második múlt idejű tagadó alakja) megoldás jellemző, l. Kelmakov–Hännikäinen (1999: 181).

2. táblázat: Az udmurt második múlt állító és tagadó ragozási sora

<i>užanj</i> 'dolgozni'	állító	tagadó (analitikus)	tagadó (szintetikus)
1Sg	<i>uža-šk-em</i>	<i>evəl uža-šk-em</i>	<i>uža-škj-mte(-je)</i>
2Sg	<i>uža-m(-ed)</i>	<i>evəl uža-m(-ed)</i>	<i>uža-mte(-jed)</i>
3Sg	<i>uža-m</i>	<i>evəl uža-m</i>	<i>uža-mte</i>
1Pl	<i>uža-šk-em(-mĭ)</i>	<i>evəl uža-šk-em(-mĭ)</i>	<i>uža-škj-mte(-mĭ)</i>
2Pl	<i>uža-ĺĺa-m(-dĭ)</i>	<i>evəl uža-ĺĺa-m(-dĭ)</i>	<i>uža-mte(-dĭ)</i>
3Pl	<i>uža-ĺĺa-m(-zĭ)</i>	<i>evəl uža-ĺĺa-m(-zĭ)</i>	<i>uža-ĺĺa-mte(-zĭ)</i>

Az irodalmi nyelvben használt alakok morfológiai felépítésüket tekintve heterogének. A közös elem, egyben az evidenciális jelölője az *-m* morféma, amely eredetét tekintve a befejezett melléknévi igenév képzőjéből származik⁸, l. Kozmács (2008: 171). A paradigma történetileg ezen a participális alakon alapul, l. Siegl (2004: 23). Tipológiailag nem ritka, hogy egy perfekt jelentésből evidenciális alakuljon ki, l. Aikhenvald (2004: 263–264).

⁸ A befejezett melléknévi igenévi, illetve a második múlt idejű alakokon kívül az *-m* szuffixum nominalizációkban (*ujĭnj* 'úszni' és *ujam* 'úszás'), illetve alanyi alárendelő szerkezetekben is megjelenik (*anajles vurem deremez* 'anya varrta ing'), l. Kelmakov–Hännikäinen (1999: 206), Siegl (2004: 26–28). Ezen felül ezek az alakok nagyon gyakran poliszémek/homonimák.

A táblázatok alapján látható, hogy az udmurt második múlt minden személyben képezhető, vagyis nincs megszorítás az első személyt illetően, míg legközelebbi rokon nyelvében, a komiban van ilyen korlátozás, l. Kozmács (2008: 171).

6. Szempontok a mai udmurt nyelv evidencialitásának kutatásához

Kutatásom legfőbb célja az udmurt közvetett információforrást kifejező evidenciális (második múlt) használatának minél részletesebb elemzése volt. Vizsgáltam, hogy az eddigi leírásokhoz képest (tankönyvek, grammatikák) milyen eltérések figyelhetők meg a használat tekintetében, illetve, hogy használatos-e a második múlt blogszövegekben a szakirodalomban, grammatikákban eddig nem ismertetett funkcióban.

Kutatásom magába foglalta továbbá az igeidő használatának következetességét is. A használat következetessége alatt elsősorban azt vizsgáltam, hogy történik-e indokolatlan váltás az igeidők között (pl. amelyet az elbeszélés perspektívája nem indokol) illetve ha a kontextusból egyértelműen kiderül, hogy a bejegyző nem volt jelen az adott esemény megtörténtekor, a leírás során második múltat használ-e. Továbbá vizsgáltam, hogy elfogadhatónak tartják-e az udmurt beszélők, ha egy közvetett információforrás leírásában nem a második, hanem a közvetlen információforrást kifejező első múlt idő szerepel?

Kutatásom során kitértem arra is, hogy mennyire jellemző az első személyű alakok második múlt idejű használata. Ezen igealakok külön vizsgálatát indokolja, hogy az udmurthoz közel álló nyelvekben az első személyű alakok képzése nem megengedett.

7. A kutatás módszertana

A mai udmurt nyelv evidencialitásának vizsgálati anyagát egyrészt a folyamatosan bővülő online Udmurt corpus⁹ adta, ezen belül is a blogok anyagát feldolgozó alkorpusz. Választásom azért erre az alkorpuszra esett, mert a blogok nyelve közelebb áll a beszélt nyelvváltozathoz, így az udmurt evidenciális tényleges használatának vizsgálatára alkalmasabb, mint a többi hozzáférhető szövegtípus (publicisztika, szépirodalom). A kutatás során az alkorpuszból 150 bejegyzést vizsgáltam, ez megközelítőleg 46000 szövegszót jelent.

⁹ Az Udmurt corpus egy 2014-es fejlesztésű, folyamatosan bővülő online korpusz. Körülbelül 7,3 millió tokent tartalmaz, melyeknek jelentős része (91%) publicisztikából származik, de emellett tartalmaz blogbejegyzéseket (6%) és egyéb szövegeket, mint pl. az Új Testamentum és Wikipédia szócikkek (3%). <http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>

A kutatási anyaghoz tartozott továbbá egy 2015-ös kérdőív is, mely az udmurt második múlt használati körére fókuszált, ezen belül is elősorban az inferenciális használatot és az első személyű első és második múlt idejű alakok jelentésbeli különbségeit vizsgáltam. Ezen kérdőív eredményeit felhasználva elemeztem, hogy az udmurt beszélők a blog kötetlen műfajában hogyan használják a közvetett információforrást kifejező evidenciális. A kutatás során felmerülő kérdésekről/kételyekről minden esetben a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének udmurt anyanyelvű lektorával konzultáltam.

8. A második múlt funkciói a mai udmurt nyelvben

Az alábbi fejezetben példákon keresztül ismertetem az udmurt evidenciális (második múlt) által lefedett szemantikai paramétereket a blogszövegekből összeállított korpusz alapján, egyaránt figyelembe véve az információforráshoz köthető és nem köthető funkciókat. Az egyes funkciók taglalásakor külön kiemelem, amennyiben a második múlt az eddigi leírásokban megfogalmazottaktól eltérő módon használt.

8.1. Az információ forrásához köthető funkciók

Az udmurt második múlt több, az információ forrásához köthető szemantikai paramétert fejez ki. Az értesülés és a következtetés révén szerzett információ is az evidenciális igealakokkal fejeződik ki. Az udmurt evidenciális leggyakrabban ebben a két funkcióban használt (1. ábra).

Az udmurt második múlt egyik leggyakoribb funkciója a **reportatív evidenciális** kifejezése, vagyis amikor a beszélő/lejegyző az információról valaki más elmondása alapján értesül. Ez látható a (2)-es példában: a mondat kontextusában a lejegyzőnek telefonon mondja el az édesanyja, hogy az édesapa a telefonját a Vörös téren elvesztette. A mondat igéje második múltban szerepel, lévén a lejegyző az eseménynek nem volt szemtanúja.

- (2) *Телефон-зе Красной Плошад-е їštj-sa kełt-em.*
telefon-POSS.3SG vörös tér-ILL elveszít-GER hagy-2PST
'A telefonját a Vörös téren elvesztette.'

(vuflower.blogspot.ru; 2015. 03. 11.)

A régi szokásokkal, életmóddal kapcsolatos írásokban szintén a második múlt használt, hiszen ezekről közvetlen tapasztalat híján, valakinek az elmondása vagy leírása alapján értesülhet a nyelvhasználó. Ezt szemléleti a (3)-as példa,

amelyben a bejegyző egy előadás alapján leírja, hogyan éltek régen az udmurtok.

- (3) *Azlo udmurt-jos-len matriarhat vjl-em.*
régen udmurt -PL-GEN matriarchátus van -2PST
'Régen az udmurtoknál matriarchátus volt.'

(marjamoll.blogspot.ru; 2013. 10. 22.)

Az udmurt irodalmi nyelvhez képest eltérés, hogy a második múlt évszámokkal is szerepelhet. Az első (közvetlen információforrást kifejező) múlt idő nem csupán szemtanúság esetén használatos, hanem akkor is, amikor a beszélő nagyon pontos ismerettel rendelkezik a szóban forgó eseményről (pl. történelmi adatok kapcsán) (Sztrelkova szóbeli közlése 2016.). Azonban a blogok szövegeiben hiteles történelmi adatokkal is a második múlt szerepelt (vö. (4)-es példa). Úgy vélem, ennek oka nem feltétlenül az epiztemikusságban keresendő, sokkal inkább a szemtanúság kiemelt fontosságáról van szó, továbbá arról, hogy az efféle értesülésekre szinte mindig valamilyen közvetítőn keresztül (pl. tankönyv, újság) teszünk szert. A korpusz adatai alapján ezekben az esetekben a blogszövegekben a második múlt idejű alak gyakrabban használt.

- (4) *Tat-ış izkar-ın 1228 ar-ın (...)*
itt-ELA kőváros-INN 1228 év-INN
*venger princessa Jelizaveta (...)***ul-em.**
Magyar hercegnő Erzsébet él-2PST
'1228-ban az itteni kővárosban élt Árpád-házi Szent Erzsébet.'

(kepics.tumblr.com; 2015. 09. 04.)

Az **inferenciális evidenciális** kódolása az udmurt második múlt másik leggyakoribb funkciója (a reportatív mellett). A következtetés végbe mehet a cselekvés eredményére alapozva, de okfejtés, feltételezés, vagy a világról alkotott általános tudás is kiindulási pontként szolgálhat. A (5)-ös és (6)-os példa azt szemlélteti, amikor a következtetési folyamat alapját a cselekvés kezelhető eredménye adja. A (5)-ös példában a lejegyző a hó olvadásának folyamatát nem látja, a (6)-os példa esetében pedig szintén a tej és keksz eltűnésére alapozva következtet arra, hogy a Mikulás náluk járt.

- (5) *Tunne vań us-em ljmj šuna-m.*
ma összes esik-PTCP.PST hó olvad-2PST
'Ma az összes leesett hó elolvadt.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014. 10. 19.)

- (6) *Mikulaš-Tolbabaj jeļ-mes noju-em,*
 Mikulás-Télapó tej-ACC.POSS.1PL is iszik-2PST
pečeñña-mes no ši-em!
 keksz-ACC.POSS.1PL is eszik-2PST
 'A Mikulás-Télapó a teünket is megitta, a kekszünket is megette!'
 (kepics.tumblr.com; 2014. 04. 03.)

Az udmurt evidencialitás általános jellemzésénél olvasható volt (4. fejezet), hogy az udmurt tipológiailag az első és nem első kézből származó információt kifejező evidenciálist elkülönítő nyelvek közé tartozik. Az ilyen rendszerek jellemzője, hogy első kézből származó információt kifejező evidenciális nem csupán a vizuális, hanem az egyéb érzékelés (hallás, szaglás, tapintás) szemantikai paraméterét is kifejezi, l. Aikhenvald (2004: 26). Azonban a korpuszban található példák arra, hogy az udmurtban a nem vizuális érzékelés is közvetett információforrás, így második múlt idővel fejeződik ki. Ez látható a (7)-es példában: a kontextusból egyértelműen kiderül, hogy a lejegyző jelen van, amikor Andrej elkezd ugrálni a labdán, viszont mivel nem látja, csak hallás alapján következtet a történetekre, így az ige evidenciális alakban szerepel.

- (7) *Śískem-mj bere Andrej tup vjļjn tetčanj kutsk-em,*
 evés-POSS.1PL PP Andrej labda PP ugrálni kezd-2PST
pešt-em tup piļišk-em.
 pattog-PTCP.PST labda reped-2PST
 'Évés után Andrej elkezdett a labdán ugrálni, a pattogó labda szét-repedt.'
 (kepics.tumblr.com; 2014. 06. 16.)

Habár lényegesen alacsonyabb arányban fordulnak elő, a korpuszban található példa az olyan típusú következtetésre is, amikor annak alapja valamilyen okfejtés, feltételezés.

Az adatok azt mutatják, hogy az ilyen esetekben a második múlt idejű ige mellett gyakran szerepel még egy 'talán', 'lehet' jelentésű lexéma, ezzel hozva létre a feltételezést kifejező szerkezetet. Ez látható a (8)-ban, melyben a lejegyző éjszaka kiabálást hall a folyosóról. Hallomásból tudja, hogy néhány levelező hallgató fiú gyakran feljáromat az egyik lányszobába, ezért feltételezi, hogy most is erről van szó.

- (8) *Zaočnik-jos noš ik so niļ-jos dorj likti-lla-m leša.*
 hallgató-PL megint -DEM lány-PL PP jön-MULT-2PST talán
 'A levelező hallgatók megint azokhoz a lányokhoz jöhettek.'
 (marjamoll.blogspot.ru; 2013. 12. 04.)

A világról alkotott általános tudás is szolgálhat a következtetés alapjául. A (9)-es példát tartalmazó bejegyzésben a szerző az imádságokról ír. Amikor kikapcsolják a villanyt a házban, a lejegyző csodálkozva kérdezi a nagymamájától, hogyan éltek régen az emberek áram nélkül. A válaszban egy általános tudáson alapuló következtetésről van szó, hiszen régen nem volt az áram bevezetve az otthonokba, az emberek mégis éltek mindennapjaikat.

(9) *Oží ik* *uli-íla-m.*
úgy PART él -MULT-2PST
'Hát úgy éltek.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 01. 15.)

8.2. Az információ forrásához nem köthető funkciók

Az udmurt második múlt nem csupán az információ forrásához köthető szemantikai paramétereket fejez ki, hanem olyan jelentésárnyalatokkal is rendelkezik, melyek elsődlegesen nem az információ forrását kódolják. Ilyen a második múlt műfaji jellemzőként való használata, a mirativitás és a kontrollálatlan cselekvés kifejezése.¹⁰

Mind a tipológiai leírások (vö. 2. fejezet), mind a blogszövegek vizsgálatát megelőző kérdőív eredményei alapján feltételezhető, hogy a fiktív elbeszélő jellegű szövegekben (folklor, mese) a második múlt a **műfaj jellegzetességének** tekinthető. Természetesen az ilyen típusú szövegek kapcsán nem lehet teljesen elvonatkoztatni az információ forrásától: az elbeszélő jellegű szövegek gyakran a szóbeli hagyományban gyökereznek,¹¹ és a lejegyzőnek nem lehet közvetlen tapasztalata a benne leírt eseményekről, ennél fogva az evidenciális alak az értesülés révén szerzett információt is kifejezheti. Az irodalmi nyelvben a történetek, mesék elmondásának igeideje mindig második múlt. Ennek ellenére a korpuszban számos példa található arra, hogy az ilyen típusú szövegekben az igealakok egy része nem második múltban szerepel. A (10)-es példát tartalmazó bejegyzésben kitalált történetek olvashatók. A mesék bevett kezdőformulája még evidenciális alakban szerepel (*ulem-vilem* 'egyszer volt, hol nem volt'), azonban a szöveg a továbbiakban első múltban folytatódik. Ez arra enged következtetni, hogy a kifejezés kezdi teljesen elveszíteni az információforráshoz kötődő jelentését, és frazémaként csupán a műfaj jelölésére szolgál.

¹⁰ Winkler (2001: 51) említést tesz arról, hogy felszólító mondatokban a létige második múlt idejű alakjával enyhíthető a parancs ereje. Azonban erre a jelenségre sem a saját vizsgálati anyagomban sem az Udmurt corpus anyagában ezidáig nem találtam példát, így ezt a funkciót a cikkben nem tárgyalom.

¹¹ A folkloort a reportatív evidenciális egyik alkategóriájaként tartják számon, l. Kiefer (2007: 325).

- (10) *Ul-em vjl-em pijaš (...). Kuddirja, pijaš*
 él-2PST van-2PST fiú néha fiú
kema inbam-e učkj-sa sjl-e val.
 sokáig ég-ILL néz -GER áll-PRS.3SG van.1PST
 'Egyszer volt, hol nem volt egy kisfiú (...) Néha a sokáig az eget
 nézve állt.'

(muketulon.tumblr.com; 2014. 09. 11.)

Az evidenciális következetlen használata a mesékben, elbeszélésekben a leggyakoribb (vö. 9. fejezet). Számos példa található, amikor a szövegben a lejegyző az első és második múlt között oda-vissza váltogat. Ez a váltogatás az információ forrásának tekintetében indokolatlan. Vagyis a mesékben, történetekben az evidenciális igealakok használata, a hagyományos leírásoktól és az irodalmi nyelvtől eltérően, nem kötelező a mai udmurt nyelvben (legalábbis egyes beszélők nyelvhasználatában). Továbbá a következetlenség mértéke alapján feltételezem, hogy ha szerepelnek is evidenciális igealakok a szövegben, ezek már egyáltalán nem kötődnek az információ forrásához.

Az udmurt második múlt, illeszkedve a kis evidenciális rendszerek tipológiájába (vö. 2. fejezet), **mirativitást** is kifejezhet. Az udmurt evidenciális ezen funkciójáról a nyelvoktatásban használt tankönyvekben és a leíró munkák nagy részében nem tesznek említést. Ez alól Siegl (2004) és Winkler (2001) képez kivételt, akiknél már szerepel a miratív jelentésárnyalat a második múlt idő jellemzésében. Véleményem szerint az udmurt második múlt ezen funkcióját érdemes tovább differenciálni aszerint, hogy az információ nem várt mivolta annak újdonságértékéből vagy a beszélőben történő tudatosulásából (késleltetett realizáció) fakad-e.

Késleltetett realizáció¹² esetén a beszélőben az eseményhez kapcsolódó információ post-factum tudatosul, csak egy későbbi időpontban érti meg teljesen, függetlenül attól, hogy a látta-e az adott eseményt vagy sem, l. Aikhenvald (2004: 202).

A korpuszban számos olyan példa szerepelt, amikor az információ meglepő mivolta késleltetett realizációból fakad. A (11)-es példában egy udmurt nyelvű kiadvány kapcsán fejtegeti a bejegyző, hogy a korábbi lapszámok szerte magasabb színvonalúak voltak. Ahogyan elővesz egy régebbi újságot,

¹² A késleltetett realizáció nem függetleníthető teljesen az inferencialitástól, mivel ez a post-factum tudatosulás a következtetés egy altípusának is tekinthető, l. Aikhenvald (2004: 102). Azonban a fenti példákban véleményem szerint a második múlt idejű igealak elsődlegesen az információ nem várt mivoltát fejezi ki és nem következtetési folyamatokat, ezért indokoltnak tartom elkülöníteni a miratívuszi használaton belül.

akkor döbben rá, hogy vastagabbak is voltak (a mostaniakhoz képest) és a tartalmuk is színes volt.

- (11) *Oglašan zek-ges no vjl-em material-jos-iz*
egyrészt vastag-COMP is van-2PST anyag-PL-POSS.3SG
no tros pumo tema-jo vjli-lla-m.
is sok fajtájú téma ADJ van-MULT-2PST
'Egyrészt vastagabb is volt, a tartalma is sokféle színes témából állt.'
(marjamoll.blogspot.ru; 2015.04. 05.)

Az információ meglepő ereje fakadhat annak **újszerűségéből, várákozással ellentétes** mivoltából is. A (12)-es példa szövegében a Biblia udmurt fordításáról van szó. A lejegyző meglepődve tapasztalja, hogy könnyű olvasni, néha még az udmurt nyelvű újságok szövegezése is nehezebb.

- (12) *Ljžžijnj kapci vjl-em, kuddirja gazet-ez šekjt-ges ljžžijnj.*
olvasni könnyű van-2PST olykor újság-ACC nehéz-COMP olvasni
'Könnyű volt olvasni, valamikor az újságot is nehezebb.'
(krestyaninova.blogspot.ru; 2014. 01. 10.)

Ugyanez látható a (13) példában, amelyben a beszélő Debesz városáról jegyzi le, hogy korábban úgy hitte egy szegény és nincstelen falu. Azonban mikor ellátogatott oda, rájött, hogy ez nem igaz.

- (13) *Uj paljosj-ış ogšorj čerkogurt, malpa -j mon soku,*
észak -ELA egyszerű falu gondol.1PST -1SG én akkor
-kuańer, načar no piči. Ožj vjli-mte.
szegény nincstelen és kicsi így van-NEG.2PST
'Északi egyszerű község, gondoltam én akkor, - szegény, nincstelen és kicsi. Nem így volt.'
(marjamoll.blogspot.ru; 2015. 02. 24.)

A korpusz adatai alapján az információ forrásához nem köthető funkciókban a mirativitás kifejezése a leggyakoribb (1. ábra). Arra vonatkozóan azonban sajnos nincs információ, hogy vajon mennyire következetes a második múlt miratív használata.

A **kontrollálatlan cselekvést** az udmurtban első személyű evidenciális alakok fejezhetik ki. Ez tipológiailag nem ritka jelenség az olyan evidenciális rendszerekben, amelyekben lehetséges az első személyű evidenciális alakok képzése, l. Aikhenvald (2004: 157). Ez látható a (14)-es példában, amelyben a lejegyző felébredve azt tapasztalja, hogy egy erdőbe került, de azt nem tudja, hogyan. A (15)-ös példában a bejegyző elalszik, majd amikor felébred, a

barátnőjének mondja, hogy nem is érti, hogy aludt el. Az elalvás egyébként sem egy kifejezetten kontrollálható cselekvés, de ebben az esetben a kontextusból kiderül, hogy nem szándékosan, csak véletlenül szundított el tanulás közben. A felejtés szintén nem tekinthető kontrollálható cselekvésnek.

- (14) *Olokíži mon núlesk-e šur-išk-em.*
 valahogyan én erdő-ILL kerül-1SG-2PST
 'Valahogyan egy erdőbe kerültem.'
 (pushdun.blogspot.ru; 2015. 04. 20.)

- (15) *Iž-išk-em, šu-išk-o!*
 alszik-1SG-2PST mond-PRS-1SG
 'Mondom, elaludtam!'
 (muketulon.tumblr.com; 2015. 06. 08.)

A következő példákban első személyű evidenciális ige szintén akaratlan cselekvést fejez ki, azonban míg az előző példákban az ige jelentése is egy kontrollálatlan cselekvést feltételez ('valahova kerülni', 'elaludni'), addig az alábbiakban sokkal hangsúlyosabb, hogy véletlenül, nem szándékosan cselekedett a beszélő. A kérdőívre adott válaszokban szintén ez körvonalazódott. A (16)-os példát tartalmazó szövegben a lejegyzőt egy klubban erősen hátba ütik, majd emiatt elgondolkodik, hogy talán menés közben, véletlenül ő is meglökhett valakit.

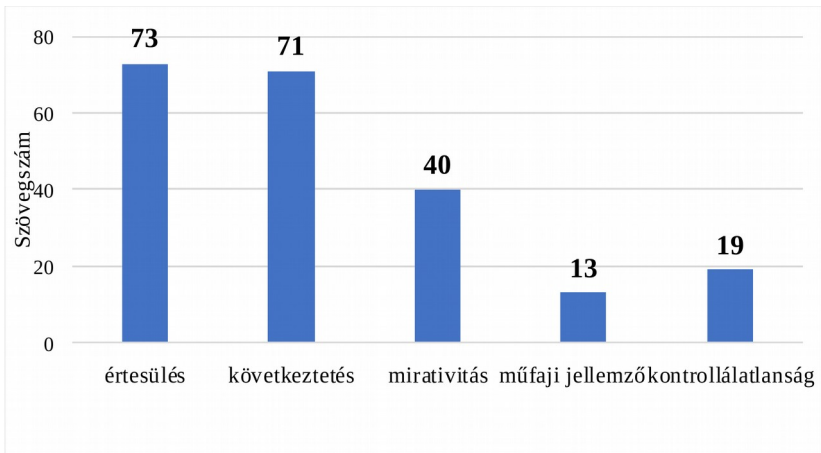
- (16) *Mīn-on-jam dongi-sa*
 megy-NMLZ-INN.POSS.1SG lök-GER
lež-išk-em-a mar-a.
 megüt -1SG-2PST-Q mi-Q
 'Menés közben megütöttem-e, vagy mi.'
 (udmurto4ka.blogspot.ru; 2013. 12. 21.)

Megfigyelhető, hogy az ilyen típusú mondatokban az evidenciális igealakhoz kapcsolódik az *-a* kérdőpartikula és a 'vagy mi' szófordulat is. Úgy gondolom, hogy ezekkel az eszközökkel is az akaratlanság kifejezése a cél.

Ahogy a fenti fejezetben bemutatott példák alapján látható, az udmurt második múlt sokrétűen használt. Az információ forrásához köthető funkciói az **értesülés révén** (reportatív) és a **következtetés** (inferenciális) útján szerzett információ kifejezése. Az inferenciális evidenciális tovább osztható aszerint, hogy a **cselekvés kézzelfogható eredménye, okfejtés**, vagy a világról alkotott **általános tudás**-e a következtetés alapja. Az információ forrásához nem köthető funkciók közül a **miratívitás** emelendő ki, mivel a vizsgálati

anyag alapján a második múlt egy többé-kevésbé megszilárdult funkciójáról van szó,¹³ ám ezt eddig csak kis mértékben vizsgálták az udmurt nyelv kapcsán. A mirativitás tovább osztható annak függvényében, hogy a **késleltetett realizációból** vagy az információ **újszerűségéből** fakad-e annak nem várt, meglepő mivolta. A második múlt műfaji sajátosságként és a **kontrollálatlan cselekvések** kifejezésére történő használatban elsődlegesen szintén nem az információ forrását fejezi ki.

Az 1. ábra összegezve mutatja be a második múlt funkciót a blogszövegekben. Az értékek azt mutatják, hogy a teljes korpuszból hány szövegben szerepelt második múlt idejű igealak az adott funkcióban.¹⁴

1. ábra: Az udmurt második múlt funkciói a blogszövegekben (összesítés)

9. A használat következetessége

A következőkben az udmurt evidenciális használatának következetességére vonatkozó tendenciákat mutatom be az egyes szemantikai paraméterek függvényében.

¹³ Ezt arra alapozom, hogy a többi információ forrásához nem köthető funkcióhoz képest kiugróan magas számban fordul elő a második múlt miratív használata (1. ábra).

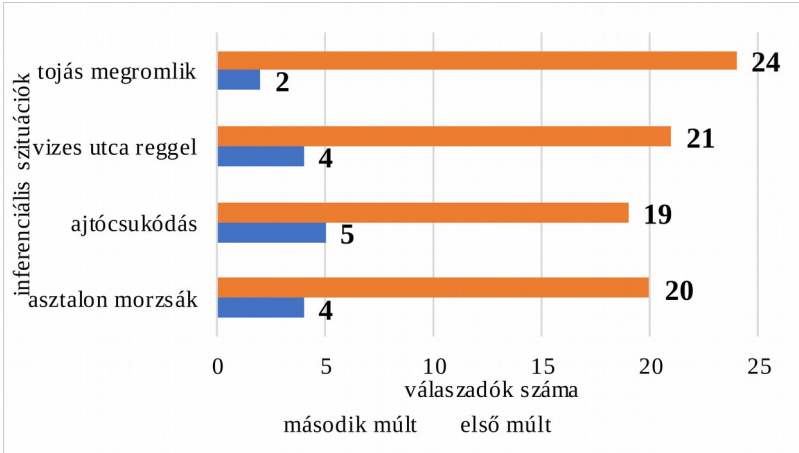
¹⁴ Az összesítés során nem a második múlt idejű igealakok számát, hanem azok funkcióját vettem figyelembe. Volt néhány eset, amikor a kontextus alapján sem lehetett megállapítani, hogy a második múlt idő pontosan milyen funkcióban szerepel az adott szövegben, így ezek az adatok jelen összesítésben nem szerepelnek.

Az információ forrásához köthető funkciókban az igeidő használata következetesnek tekinthető. Akadnak azonban kivételes esetek: értesülés révén szerzett információ kifejezésekor olyan szituációk jellemzésében is első múlt (vagyis a közvetlen információforrást kifejező igeidő) szerepel, amelyeknek a lejegyző semmiképp sem lehetett szemtanúja. Ugyanakkor az első múlt használatát indokolhatja, hogy ezekben a szövegekben az információ forrása általában specifikált, tipikusan egy személy életeseményeihez, élményeihez kötődnek, első kézből származóknak tarthatók.

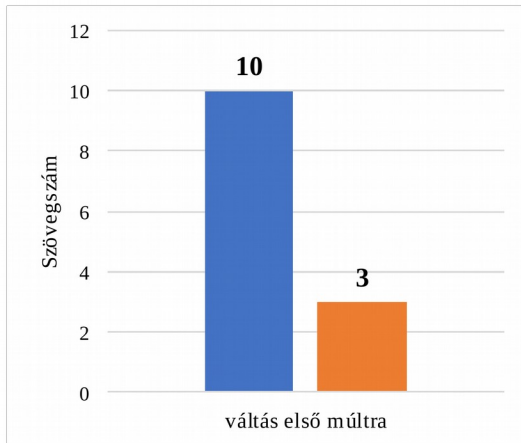
Ennek tükrében viszont különösen érdekes, hogy az olyan esetekben, amikor biztos tudásról beszélhetünk (pl. történelmi adatok) és az irodalmi nyelvben első múlt lenne használatos, az ige mégis evidenciális alakban áll. Úgy gondolom, ezekben az esetekben a szemtanúság hiánya kerül előtérbe.

A következtetés szemantikai paraméterében a második múlt szintén következetesen használt, azonban itt is akad néhány kivétel. A kérdőívben előre megadott eredmények alapján kellett következtetni arra, hogy milyen cselekvés/történes okozhatta azt (pl. reggel vizes az utca – éjszaka bizonyára esett az eső). A válaszok összesítésében jól látszik, hogy habár a válaszadók jelentős százaléka a tipikus inferenciális helyzeteket második múlt időben jellemezte, minden szituációnál akadt pár válaszadó, akik következetesen első múlt időt használtak (2. ábra). Ezek következtelen használatnak tekinthetők, hiszen a beszélő nem lehetett a cselekvés szemtanúja.

A második múlt használata információforráshoz nem köthető funkciókban következetlenebb, mint az információforrásra vonatkozóknak. Az olyan szövegekben, amelyekben a második múlt elsősorban műfaji sajátosságként tartható számon, az evidenciális igealakok használata arányaiban rendkívül gyakran következtelen (3. ábra), a nyelvhasználók a második és első múlt között rendszertelenül „váltogatnak”. Az ilyen mértékű következtelenség még különösebb, ha figyelembe vesszük, hogy az irodalmi nyelvben a mesék, történetek, illetve hogy a folklórszövegek (amelyek műfaji szempontból szintén ide sorolhatók) elbeszélési ideje szinte kizárólag a második múlt.

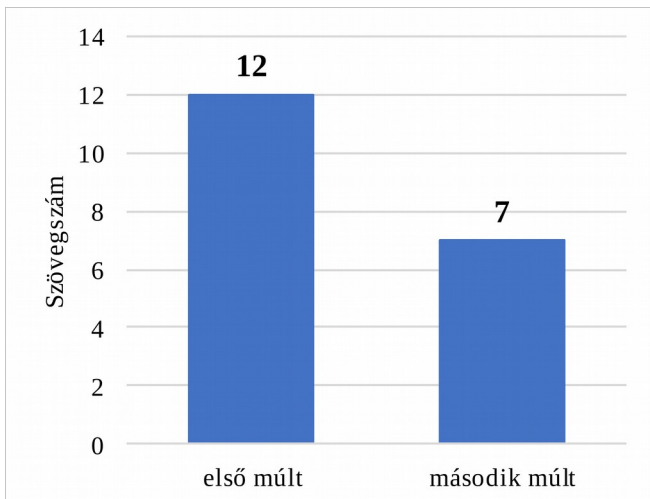

2. ábra: A második múlt használatának következetessége inferenciális helyzetekben (kérdőív)

3. ábra: A második múlt használatának következetessége történetekben, mesékben

A kontrollálatlan cselekvést kifejező első személyű második múlt idejű alakok használatában szintén következetlenség mutatkozik, a korpusz adatai alapján nagyobb arányban használtak az első múlt idejű alakok (4. ábra).

4. ábra: A második múlt használatának következetessége a kontrollálatlan cselekvések kifejezésére

10. Összegzés

Cikkemben az udmurt közvetett információforrást kifejező evidenciális (második múlt) funkcióinak differenciáltabb leírását valósítottam meg kortárs szövegekre alapozva, így az eredmények közelebb vihetnek a tényleges udmurt nyelvhasználat megismeréséhez.

Korpuszom adatai alapján az irodalmi nyelvtől eltérően reportatív funkcióban évszámok, hiteles történelmi adatok szerepeltetése mellett az ige második múltban áll (ezekben az esetekben az irodalmi nyelvben az első múlt idejű alak preferáltabb). Ezek alapján eltérés fedezhető fel az udmurt második múlt eddigi leírásaitól: a tipológia az udmurtot azok közé a nyelvek közé sorolja, amelyekben az első és nem első kézből származó információt különböztetik meg, vö. Aikhenvald (2004: 28).

Habár a vizsgálati anyag alapján az udmurt második múlt nem használatos a blogszövegekben a korábbi szakirodalomban eddig nem ismertett

funkcióban, az eddigi leírásokhoz képest az igeidő révén kifejezett szemantikai paraméterek tovább differenciálhatók. Az inferenciális használat kapcsán látható, hogy az udmurt második múlt nem csupán a cselekvés eredményén alapuló következtetést fejezheti ki (a legtöbb definícióban, leírásban a következtetésnek csak ez az alkategóriája jelenik meg), hanem a feltételezésen és általános tudáson alapulót is. A miratívuszi használatban a késleltetett realizáció és az új információ alkategóriája különíthető el. Gyakorisági szempontból a második múlt a korpusz szövegeiben reportatív és inferenciális funkcióban használt a legtöbbször. Ezek után a miratív jelentésárnyalat a leggyakoribb (1. ábra).

A használat következetességének szempontjából megállapítható, hogy az udmurt második múlt használata a különböző szemantikai paraméterekben nem egyforma mértékben következetes. Az információ forrásához köthető funkciókban a használat sokkal következetesebb, mint azokban, amelyek nem az információ forrásához köthetők. Ennek okát abban látom, hogy a második múlt elsődlegesen evidenciális jelentéssel bír, használata ezekben az esetekben az udmurt nyelv szabályai szerint kötelező, így használata is következetesebb lesz. Az információ forrásához nem köthető funkciókban a második múlt idejű igealak szerepeltetése a nyelv szabályai szerint nem tekinthető kötelezőnek, így használata is következetlenebb lesz.¹⁵

A kérdőív eredményei és a korpusz adatai alapján látható, hogy a nyelvhasználók elfogadják a mondatot, ha egy nem első kézből származó információ leírásában nem második múlt idő szerepel. Ennek ellenére az udmurt második múlt idő nem tekinthető csak evidenciális stratégiának. Közvetett információforrás esetén a második múlt idő kötelező, de vannak nyelvhasználók, akik következtelenül használják az igeidőt.

Az udmurt evidencialitás kapcsán számos további kutatási lehetőség kínálkozik. Az orosz és tatár nyelvi kontaktus befolyásának, illetve szociolingvisztikai tényezők (kor, lakhely, dialektus) hatásának vizsgálatával részletesebb képet kaphatnánk az udmurt evidencialitásról. Az élőbeszédben történő használat (pl. interjúk készítése) kutatása szintén ehhez járulna hozzá.

Véleményem szerint az udmurt evidencialitás fent említett aspektusait egy udmurtiai terepmunka keretein belül, minél több nyelvhasználó bevonásával lenne a legcélravezetőbb vizsgálni. Remélhetőleg a jövőben nyílik alkalom egy ilyen típusú vizsgálat elvégzésére is.

¹⁵ Véleményem szerint az információ forrásához nem köthető funkciókban a nyelvhasználó megítélésétől függ, hogy evidenciális vagy nem evidenciális igealakot fogja-e választani. Ez alól talán a miratív használat képezhet kivételt: az előfordulás gyakorisága alapján feltételezhető, hogy a második múlt használata miratív funkcióban kezd megszilárdulni.

Hivatkozások

- Aikhenvald, Alexandra Yurievna 2004. *Evidentiality*. Oxford, Oxford University Press.
- Csúcs Sándor 1998. Udmurt. In Daniel Abondolo (ed.) *The Uralic Languages*. New York, Routledge, 276–304.
- Curnow, Timothy Jowan 2003. Nonvolitionality expressed through evidentials. *Studies in Language* 27: 39–60.
- de Haan, Ferdinand 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83–101.
- DeLancey, Scott. 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- GSUJ = Perevosikov, P. N. (ed.) 1970. *Грамматика современного удмуртского языка II*. Izsevszk, Удмуртское Книжное Издательство.
- Helimskij, Eugen 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 156–167.
- Kelmakov, Valentin – Hännikäinen, Sara 1999. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia*. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina.
- Kozmács István 2002. *Udmurt nyelvkönyv*. Szeged, JATEPress.
- Kozmács István 2008. *Az -šk- képző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében*. Nyitra, Universita Konštantína Filozofa.
- Leinonen, Maria 2000. Evidentiality in Komi Zyrian. In Lars Johanson – Bo Utas (eds.) *Evidentials*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 419–440.
- Udmurt corpus. <http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>
- Siegl, Florian 2004. *The 2nd past in the Permic languages*. M.A. Thesis, Tartu.
- Slobin, Dan Isaac – Aksu, Ayhan 1982. Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. In Paul J. Hopper (ed.) *Tense-aspect: Between semantics & pragmatics*. Amsterdam, Benjamins, 185–200.
- Sztrelkova, Olga 2015. *A múlt idő kifejezése az udmurt nyelvben*. Szeged, (előadás).
- van der Auwera, Johan – Plungian, Vladimir 1998. On modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2: 79–124.
- Willett, Thomas 1988. A cross-linguistic survey of grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.
- Winkler, Eberhard 2001. Udmurt. *Languages of the World/Materials* 212, München, Lincom Europa.